

da oluşmuş başka kalıpları da vardır. Celâl el-Hanefî'nin örnekleriyle gösterdiği başlıca farklı kalıplar şunlardır (*el-^cArûz*, s. 216-242).

1. ۛ ۛ / ۛ ۛ // ۛ ۛ / ۛ ۛ (veya | ۛ =) fâ'lûn

2. ۛ ۛ / ۛ ۛ // ۛ ۛ / ۛ ۛ

3. ۛ ۛ / ۛ ۛ // ۛ ۛ / ۛ ۛ

4. ۛ ۛ / ۛ ۛ // ۛ ۛ / ۛ ۛ

5. ۛ ۛ / ۛ ۛ // ۛ ۛ / ۛ ۛ (veya | ۛ =) fâ'lûn

6. ۛ ۛ / ۛ ۛ // ۛ ۛ / ۛ ۛ

7. ۛ ۛ / ۛ ۛ // ۛ ۛ / ۛ ۛ

8. ۛ ۛ / ۛ ۛ // ۛ ۛ / ۛ ۛ // ۛ ۛ / ۛ ۛ

Şarkı ve türkü formlarına elverişli ritmik bir yapıya sahip olan mütedârek bahrinin klasik şiirden örnekleri nâdir olmakla birlikte özellikle serbest şiirde yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu görülür. Ali b. Abdülğani el-Husri'nin "Yâ leyle's-sab ..." matlai ile başlayan "Kaside-i Dâliyye"si ile Suriyeli çağdaş şair Nizâr Kabbânî'nin "Kâriyetü'l-füncân" kasidesi bunlardan bazılarıdır. Türk şiirinde bahrin "fâilün / ۛ ۛ", "feilün / ۛ ۛ" tef'ilelerinin dörder defa tekrarlanmış şekli ile bir mısradan fâ'lûn (2) + feilün (2) şeklinin pek az kullanıldığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, III, 1064; Ahfeş el-Evsat, *Kitâbü'l-^cArûz* (nşr. Ahmed M. Abdüddâyim Abdullah), Kahire 1409/1989, neşredenin girişi, s. 97-100; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Kitâbü 'Arûzî'l-varaka* (nşr. Muhammed el-Uleymî), Dârülbeyzâ 1404/1984, s. 68-69; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. Muhammed Karkazân), Beyrut 1408/1988, I, 269-294; Hatîb et-Tebrîzî, *el-Vâfi fi'l-^carûz ve'l-kavâfi* (nşr. Ömer Yahyâ – Fahreddin Kabâve), Dimaşk 1399/1979, s. 17 vd.; İbn Ebû Şeneb, *Tuhfetü'l-^cedeb*, Paris 1954, s. 93-98; Safâ Hulûsî, *Fennü't-takîti 'i-ş-şi'ri ve'l-kâfiye*, Beyrut 1966, s. 194-201; Celâl el-Hanefî, *el-^cArûz*, Bağdad 1398/1977-78, s. 215-242; M. Saïd İsbir – M. Ebû Ali, *el-Halil*, Beyrut 1982, s. 104-107; Cem Dîaçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 35; Mahmûd Mustafa, *Şerhu kitâbi Ehde's-sabil ilâ 'ilmeyi'l-Halil: el-^cArûz ve'l-kâfiye* (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1405/1985, s. 132-136; Abdürriżâ Ali, *el-^cArûz ve'l-kâfiye*, Musul 1409/1989, s. 68-76; Mahmûd Fâhûrî, *Sefinetü'l-ş-şu'arâ*, Halep 1410/1990, s. 125-131; Emîl Bedî Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mu'faşşal fi 'ilmi'l-^carûz ve'l-kâfiye ve feilüni-ş-şir*, Beyrut 1411/1991, s. 116-121; M. Ali eş-Şevâbîke – Enver Ebû Süveylim, *Mu'cemü muştalahâti'l-^carûz ve'l-kâfiye*, Amman 1411/1991, s. 234-236; M. Ali el-Hâşimî, *el-^cArûzu'l-vâziha*, Beyrut 1415/1995, s. 117-121; Gotthold Weil, "Arûz", *IA*, I, 626, 629, 630, 636, 637; a.m.f., "Arûz", *EP* (İng.), I, 670, 673, 675; İnci Koçak, "Ahfeş el-Evsat", *DİA*, I, 526; Nihad M. Çetin, "Arûz", a.e., III, 428-430; a.m.f., "Bahir", a.e., IV, 484.

TEFVİK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

MÜTEDÂRİK

(bk. MÜTEDÂREK).

MÜTEFERRİKA

(مفتقره)

Osmanlılar'da hükümdarla vezirlerin maiyetinde bulunan bir tür hizmetli sınıfı.

Osmanlı sarayında çeşitli işler yapmakla görevli kimselerin genel bir adlandırması olup diğer hizmetlilerden farklı olarak soy ve mevki açısından seçkin şahıslardan seçilenler ve muayyen bir işle değil değişik hizmetlerde görevlendirilenler için kullanılır. Ayrıca vezir ve beylerbeyilerin maiyetindeki hizmetlilere de müteferrika denilmiştir.

Müteferrikalığın ne zaman ihdas edildiği tam olarak bilinmemektedir. II. Murad döneminde Ramazan 847 (Ocak 1444) tarihli bir vakfiyede şahitler arasında İbrâhim b. İshak adlı bir sultan müteferrikasına rastlanır (Uzunçarşılı, s. 428). Bu bilgi müteferrikalığın 1443'ten önceki bir tarihte mevcut olduğunu işaret eder. Fâtih Sultan Mehmed Kanunnâmesi'nde müteferrikalık oldukça gelişmiş bir müessese olarak tanımlanır.

Osmanlılar başlangıçta kendilerine tâbi olan Eflak Voyvodalığı, Boğdan Voyvodalığı, Erdel Prenslüğü, Gürcü meliklikleri ve imparatorluğun değişik bölgelerindeki mahallî beylerin oğullarını devlet merkezinde rehlin olarak tutar ve özellikle sultana sadakat konusunda eğitirlerdi; bunlara "dergâh-ı âli müteferrikaları" denirdi. Bu gruba vezirlerin, şeyhülislâmların, padişah hocalarının, beylerbeyilerin, sancak beylerinin, defterdarların ve rikâb ağalarının çocukları da dahildi. Böylece bir bakıma hem önemli mevkiilerdeki idareci ve ulemânın çocuklarının geleceği garanti altına alınmış, hem de tâbi beylerin ve taşrada görevlendirilen idareci zümrenin çocukları İstanbul'da tutularak merkeze karşı olumsuz bir tavır içine girmeleri engellenmiş olurdu.

Müteferrika sınıfına daha sonraları özellikle Has Oda'dan çıkanlar, sultan ve şehzadelerin kızlarının çocukları, önemli devlet görevlilerinin adamları, bazı saray ağaları da girdi. Has Oda'nın dışında baltaçlıların kudemlileriyle hazine ve kiler koğuşlarından çıkanlardan da müteferrikalığa alınanlar oldu. XVI. yüzyılın ortalarından iti-

baren Celâlzâde Mustafa ve Feridun Ahmed Bey gibi üst düzey bürokratlara müteferrikalık verildi. Yine Şehnâmecî Seyyid Lokmân ile Tâlikzâde Mehmed Subhi gibi tarih yazarları müteferrika zümresine dahil edildi. Yüzyılın sonlarında müteferrikalık sistemi değişti ve daha önce dikkatle seçilerek alınan müteferrika kadrolarına kâtip, çavuş gibi devlet görevlileri de girmeye başladı. Kıdemli Divân-ı Hümâyün kâtipleriyle defterhâne kâtiplerine kalemtedeki görevlerinin yanı sıra müteferrikalık veriliyordu (BA, A.RSK, Dosya, nr. 2/70). Ancak bu tür görevliler genellikle doğrudan hazineden maaşlı değil timarlı olarak tayin edilmişti.

XVI. yüzyıla ait kaynaklarda müteferrikalık hakkında bazı bilgilere rastlanır. Vezîriâzam Lutfi Paşa ulûfeli müteferrikanın hariçten olmaması, harem-i hâstan, beylerbeyi, sancak beyi ve merkez defterdarlarının oğullarından alınması gerektiğini, bunlardan başkalarının müteferrikalık için câiz sayılmadığını yazar (*Âsafnâme*, s. 77). III. Murad döneminde (1574-1595) kaleme alınan *Hırzû'l-mülûk*'te de müteferrikalığın şerefli bir mansıp olduğu, olur olmaz kimselere verilmesinin uygun bulunmadığı, hizmet ehli, yiğitlikleri ve yararlığı olan kadim emektarlara tevcih edilmesi gerektiği üzerinde durulur (*Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, s. 186-187).

Genellikle müteferrikalar ulûfeli ve timarlı olmak üzere iki sınıftı. Ulûfeliler timarlardan daha itibarlı idi. Fâtih Sultan Mehmed Kanunnâmesi'nde teşrifatta ulûfeli müteferrikaların çaşnigirlerden önce, timarlı müteferrikaların ise çaşnigirlerden sonra geldiği belirtilir. Lutfi Paşa da ulûfeli müteferrikaların çaşnigir ve kâtiplerden evvel geldiğini yazar. XV. yüzyılın ikinci yarısında vezîriâzam oğullarının 60, vüzerâ oğullarının ve Has Oda'dan çıkanların 50, nişancı ve beylerbeyi oğullarının 45 akçe ile müteferrika olduğu kayıtlıdır (*Kânunnâme-i Âl-i Osman*, s. 12, 15). Bu durum XVI. yüzyılda değişmiş, müteferrikalığa geçişte alınan ulûfe miktarı artmıştır. Nitekim vüzerâ oğullarının 80 akçe ve bizzat padişah tarafından müteferrika yapılmışsa 100 akçe ile göreve getirildikleri anlaşılmaktadır (Lutfi Paşa, s. 77).

Ulûfeli müteferrikaların kendi içlerinde belirli bir kıdemi vardı. İlk sırada şeyhülislâm ile padişah hocalarının çocukları yer alır; onları vüzerâ, beylerbeyi, ümerâ ve defterdarların oğulları ile rikâb-ı hümâyün ağaları takip ederdi. Eğer herhangi bir sınıfa mensup kişi başka bir sınıfta görev ya-

MÜTEFERRİKA

parsa oğulları da o sınıfa mensup müteferrika zümresine geçirildi. Meselâ defterdarker paşa olanların çocukları evlâd-ı vüzerânın içine alınır. Bayramlarda vüzerâ oğulları müteferrikalar arasında ilk sırada el öperdi. Şeyhülislâm ve padişah hocalarının zevcelerinin, kızlarının ve annelerinin de müteferrika zümresine dahil edildiği görülmektedir (BA, KK, nr. 3398, s. 3-4; BA, D.KRZ, nr. 33120, s. 4).

Çeşitli kayıtlara göre Şâban 942'de (Şubat 1536) mevcut altmış dokuz müteferrikanın otuz yedisi, 1013'te (1604) 386 müteferrikanın elli ikisi, 1067'de (1656-57) 750 müteferrikanın otuz üçü, 1074'te (1663-64) 798 müteferrikanın yirmi biri, 1100'de (1688-89) 485 müteferrikanın dördü, 1105'te (1693-94) 385 müteferrikanın biri devlet ricâlinin çocuklarıydı. Bu durum müteferrikalığın kadro değişimine uğradığının göstergesi olarak düşünülebilir.

Devlet adamlarının çocuklarının dışında Has Oda, büyük oda, gulâm-ı miftâh, gulâm-ı peşkir, teberdarlar, kilerli ve seferli koğuşları, hassa helvacıları, has bahçe gilmanları, istabl-ı âmire hademeleri, zevvâklar, sipahiler ve silâhdarlar, şeyhülislâm ve kazasker adamları, çavuşlar, kâtipler gibi çok değişik gruplardan kimselerin müteferrikalığa tayin edildiği anlaşılmaktadır (BA, MAD, nr. 5965, 7205). Ayrıca yeni müslüman olanlardan da müteferrika yapılanlara rastlanmaktadır (BA, MAD, nr. 5965, s. 30).

Osmanlı hâkimiyeti altındaki prensliklerin yöneticilerinin çocukları ve adamları da uzun süre müteferrikalar içerisinde "müteferrika-i dergâh-ı âlî hilâf-ı mille" başlığı altında önemli bir grubu teşkil etmiştir. Eflak, Boğdan ve Erdel prenslikleriyle Gürcü meliklikleri başta olmak üzere değişik milletlere mensup 942'de (1536) on, 1013'te (1604) dört, 1034'te (1624-25) on iki, 1062'de (1652) bir müteferrika vardı. Müteferrikaların maaş kayıtlarında XVII. yüzyılın ikinci yarısının ortalarından itibaren tıpkı yüksek dereceli devlet ricâlinin oğulları gibi bu grup da artık yer almaz. Ayrıca Kırım hanları soyundan gelenler veya hana bağlı olan önemli kimseler de müteferrika grubu içinde bulunmaktaydı. Han müteferrikaları olarak gruplandırılan bu cemaatin sayısı II. Viyana Kuşatması'ndan sonra giderek arttı. 1013'te (1604) kırk üç, 1038'de (1628-29) on iki kişi iken XVII. yüzyıl sonlarında sayıları 200'ü geçti. Ancak XVIII. yüzyılda siyasî şartlara bağlı olarak azaldı ve 1770'te yirmi dokuz oldu. Kırım'ın elden çıkmasının ardından listelerde bir daha yer almadı.

Ulûfeli müteferrikaların sayısı devlet kadrolarındaki artışa paralel olarak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren artış gösterdi. 982'de (1574) 124 kişiden oluşan grup 1013'te (1604) 386'ya, 1033'te (1624) 611'e ulaştı. IV. Murad döneminde devlet kadrolarında yapılan düzenlemelerle müteferrika sayısı düşürüldü; 1638'de 413 kişiye indi. IV. Murad zamanında 28 Zilkade 1047'de (13 Nisan 1638) Bağdat seferine katılmayan 102 kişi cemaatten ihraç edilirken on iki kişi de emekliye sevk edilince (BA, MAD, nr. 6012, s. 9-32) grupta bir de dergâh-ı âlî müteferrikaları mütekaidleri oluştu. 1639'da 300 kişiye kadar düşen müteferrikaların sayısı Sultan İbrâhim döneminde tekrar arttı. 1658'de 745'e ulaştı. Köprülü Mehmed Paşa, Erdel seferi sırasında 16 Şevval 1069'da (7 Temmuz 1659) 119 kişiyi cemaatten çıkarırken beş kişiyi mütekaid sınıfına gönderdi (BA, MAD, nr. 6008, s. 8-38). 1073'te (1662-63) 798 olan müteferrika sayısı 1101'e (1690) geldiğinde 521'e düştü. 1692'de 434 müteferrika 25 Muharrem 1104'te (6 Ekim 1692) yine gözden geçirildi ve dergâh-ı âlî müteferrikalarından elli bir, han müteferrikalarından 110 kişi cemaatten çıkarıldı (BA, KK, nr. 3432, s. 10-33). 1693'te 385 olan müteferrika sayısı ertesi yıl 413'e çıktı ve 14 Rebûlevvel 1106'da (2 Kasım 1694) yine seferde mevcut olmayan elli dergâh-ı âlî müteferrikası ile yetmiş han müteferrikasının vazifeleri kaldırıldı (BA, KK, nr. 3435, s. 16-40). Müteferrika sayısı 1125'te (1713) 391 iken 1156'da (1743) 143'e düştü, 1770'te 265'e yükseldikten sonra giderek azaldı ve 1804'te 177'ye, 1820'de 154'e indi. IV. Murad zamanında oluşturulan mütekaid müteferrikaların sayısı 1049'da (1639) otuz beş iken 1100'de (1688-89) yetmiş beş, 1105'te (1693-94) 131, 1168'de (1754-55) yirmi yedi, 1203'te (1788) yirmi sekiz, 1820'de otuz dört kadardı.

Ulûfeliler dışında timarlı müteferrika sınıfının sayısı da zaman içerisinde değişme göstermiştir. XVI. yüzyılın sonlarında timarlı merkez görevlilerinin kadrosundaki aşırı artışı önlemek için gedik sisteminin başlamasıyla birlikte diğerlerinin yanı sıra müteferrika kadroları sınırlandırıldı. Timarlı müteferrika sayısı 200 olarak tesbit edildi. Hem divan kâtibi hem müteferrika olanların sayısı da on ile sınırlandırıldı (BA, A.DVN, Dosya, nr. 14/43). Gedikli müteferrikalarda görev tasarruf etmek için gedigin boşalması gerekliydi. Gedikli müteferrikalardan biri vefat ederse zeâmeti oğulları arasında paylaştırılır, müteferrikalık gediği ise büyük oğluna verilir (BA,

Tahvil Defterleri, nr. 84, s. 4-14). Osmanlılar'da XVI. yüzyıl sonlarından itibaren kâtip, çavuş, müteferrika gibi görevlilerin ihtiyaçtan fazla olmaması ve belirlenmiş sayıların aşılması yönünde birçok defa emirler çıkarılmışsa da bunlar uzun vadede etkili olmamıştır. 1007'de (1598-99) zeâmetli müteferrika sayısı 289 idi; 1045'te (1635-36) 200'e indirildi (BA, MAD, nr. 5562, vr. 1^b). Ancak IV. Murad döneminde yapılan düzenleme Sultan İbrâhim zamanında bozuldu. Köprülü Mehmed Paşa, 1657'de dergâh-ı âlî müteferrikalarının da içinde bulunduğu gedikli görevlilerin yeni bir yoklamasını yaptırarak kadrolardaki fazlalıkları çıkarttırdı (*İsâzâde Tarihi*, s. 35). Zeâmetli müteferrikalar 1054'te (1644) 234, 1061'de (1651) 412, 1067'de (1657) 434, 1106'da (1694-95) 155 kişiydi. 1713'te III. Ahmed'in hükmüyle müteferrika sayısı yine 200 olarak belirlendi, bundan sonra da bu sayı sabit kaldı. Zeâmetli müteferrikalarından otuz kişi gedikli olarak kabul edildi ve seferden muaf tutuldu (BA, *Tahvil Defterleri*, nr. 739, s. 4; nr. 744, s.1). Lutfi Paşa zeâmetli müteferrikaların en fazla 100.000 akçe tasarruf edeceğini yazar, fakat XVII. yüzyılın başlarında zeâmet sınırının çok üstünde has seviyesinde zeâmet tasarruf edenlere de rastlanır.

Müteferrikaların âmirlerine müteferrikabaşı denirdi. Müteferrikabaşı törenlerde müteferrikaların önünde yer alır, seferlerde yoklamalarına nezaret ederdi. Müteferrikalığa tayin veya bir müteferrikaya timar tevcihiyle ilgili hususları da müteferrikabaşı arzeder, eğer şahsın başvurusu olursa durum müteferrikabaşından sorulurdu. Müteferrikaların maaşlarının dağıtılması sırasında âmirlerinin maaş verilmesine dikkat etmesi ve personellerinin yanlarında bulunması emredilmişti (BA, KK, 3428, vr. 64^a).

Müteferrikalar Dîvân-ı Hümâyün'a mucevveze ve kumaş üstlük ile giderler ve rikâb-ı hümâyün ağalarından sonra oturlardı. Galebe divanına da iştirak ederlerdi (Tevkiî Abdurrahman Paşa, s. 527). Ayrıca cuma selâmlığına çıkıldığında hükümdarın önünde yer alırlar, kılıç alayı ve bayram törenlerine katılırlardı. Sultanla birlikte sefere gidince Enderun Hazinesi'ni ve padişahın tuğlarını korurlar, bazan da mîralemin muhafaza ettiği sancaklarda hizmet ederlerdi. Seferlerde ayrıca ordunun iâşesinin temini, saraya mal satın alınması, asker toplanması ve asayişin sağlanması gibi işleri de yaparlardı.

Önemli emirler rikâb-ı hümâyün ağalarıyla gönderilirken ikinci derecedeki hü-

kümler müteferrika ve çaşnigir ağalar vasıtasıyla valilere yollanıyordu. Yine tahir emniyeti, teftiş, fetih müjdesi, vergi toplaması, elçi karşılanması ve başka ülkelere elçilik hizmetleriyle de görevlendirildikleri olurdu. Ayrıca taşrada eyaletlerde valilerin yanında hizmet edenlere de rastlanmaktadır. Ulûfeli müteferrikalar normal şartlarda timar defterdarlığına getirilebilirdi (Fatih Sultan Mehmed, s. 11). XVI. yüzyılda kapıcılar kethüdâlığına tayin edilebildikleri dikkati çeker (Lutfî Paşa, s. 78). Ayrıca kâğıt emniyeti, matbah emniyeti, defter emniyeti, şehreminliği ve maliye tezkireciliği gibi hâcegânlıklarla serbevâblık gibi ağalıklara ve taşradaki görevlere de tayin edilebilirlerdi.

Osmanlı devlet teşkilâtında dergâh-ı âli müteferrikaları yanında yeniçerilerin arasındaki solak ve şikâr bölüklerinin müteferrikaları, has ahır müteferrikaları, şahinci ve çakırcı müteferrikaları, beylerbeyi müteferrikaları da vardı. XVI. yüzyılın sonlarında beylerbeyi müteferrikalarının sayısının aşırı artması üzerine yeni müteferrika tayini yapılmaması istenmişti. Bağdat beylerbeyine yazılan bir hükümde her beylerbeyinin beğendiği kişiyi müteferrika yaptığı için Bağdat'taki müteferrika sayısının 180'e ulaştığı, bu yüzden yeni müteferrika tayini yapılmaması emredilmişti (BA, MD, nr. LXVII, 197/484). Müteferrikalık Tanzimat dönemine kadar sürmüş olup ilk Türk matbaasının kurucusu İbrâhim Müteferrika da lakabını dergâh-ı âli müteferrikalarına mensup olması dolayısıyla almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, DFE, nr. 483, s. 4-42; BA, *Tahvil Defterleri*, nr. 84, s. 4-14; nr. 739, s. 4; nr. 744, s. 1; BA, MD, nr. LXV, 54/222; nr. LXVII, 197/484; nr. LXX, 145/289; nr. LXXI, 198/381; nr. CLXV, s. 44; BA, *Timar Ruznamçe Defterleri*, nr. 443, s. 195; nr. 458, s. 130; nr. 687, s. 4-83; nr. 757, s. 1-18, 51-67, 97-104; nr. 761, s. 1-13, 36-44, 56-58, 62-64; nr. 821, s. 8-21, 82-91, 174-183; nr. 829, s. 8-22, 24-32, 40-48; BA, Ali Emîrî, I. Ahmed, nr. 684, s. 7; BA, KK, nr. 3398, s. 3-4, 11; nr. 3405, s. 14-15; nr. 3409, s. 6-41; nr. 3410, vr. 22^a-23^a; nr. 3420, vr. 15^a-17^a; nr. 3428, vr. 6^a-41^a, 64^a; nr. 3430, s. 12-27; nr. 3432, s. 10-33; nr. 3433, s. 26-29; nr. 3435, s. 16-40; nr. 3439, s. 15-16; nr. 3449, s. 10-21; nr. 3456, s. 6-13; nr. 3473, s. 9-16; nr. 3481, s. 24-26; nr. 3483, s. 10-25; nr. 3497, s. 6-11; nr. 3505, s. 4-15; nr. 3507, vr. 3^b-7^a; BA, D.KRZ, nr. 33120, s. 4; nr. 33125, s. 8-10; nr. 33542, s. 2; BA, MAD, nr. 416, s. 32; nr. 559, s. 6-7, 14; nr. 3626, s. 6-23; nr. 5520, s. 9-45, 116; nr. 5562, vr. 1^b; nr. 5965, s. 7-36; nr. 6008, s. 8-38; nr. 6012, s. 9-32; nr. 6977, s. 1/1; nr. 7205; BA, A.DVN, Dosya, nr. 14/43; BA, A.RSK, Dosya, nr. 2/70; *Vekâyi-i Beç*, TSMK, Revan, nr. 1310, vr. 12^a-b, 15^b, 19^a, 21^a, 25^a, 27^b, 33^a, 77^b; Fatih Sultan Mehmed, *Kânûn-nâme-i Âli Osman* (haz. Abdülkâdir Özcan), İsb-

tanbul 2003, s. 11-12, 15-16; Lutfî Paşa, *Âsaf-nâme* (nşr. Mübahat S. Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 77-78; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 10; Selânikî, *Târîh* (İpşirli), II, 533, 562, 599, 610-611, 697-698, 769, 778, 813; Ayn Ali, *Risâle-i Vazîfehorân* (nşr. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, IX içinde), İstanbul 1996, s. 100-102; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), tür.yer.; Tevkiî Abdurrahman Paşa, *Kânunnâme* (MTM, V/3 [1331] içinde), s. 518, 521, 526-527, 530, 532-533, 543; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhüsü'l-be-yân fi Kavânin-i Âli Osman* (haz. Sevim İlğürel), Ankara 1998, s. 70, 77, 85, 115, 264, 268, 270; *İsâzâde Tarihi* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 1996, s. 35; *Münşeât Mecmuası*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3363, vr. 68^a-b; *Buyuruldu Mecmuası*, TTK Ktp., Yazmalar, nr. 70, s. 8; Âkif Bey, *Târîh-i Cülûs-i Sultan Mustafa-yı Sâlis*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2108, vr. 9^b, 155^a, 280^b, 283^b; *Uzunçarşılı Saray Teşkilâtı*, s. 160, 194, 204, 208, 317, 388, 422, 426, 428-431, 433, 435; A. H. Lybyer, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi* (trc. Seçkin Cılızoğlu), İstanbul 1987, s. 123, 257-258; *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* (haz. Yaşar Yücel), Ankara 1988, s. 4, 14, 40, 113-114, 117, 186-187; Murat Uluskan, *Divân-ı Hümâyûn Çavuşları* (doktora tezi, 2004), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, tür.yer.; Ömer Lütfî Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM*, XV/1-4 (1953-54), s. 308-313; M. Tayyib Gökbilgin, "Müteferrika", *İA*, VIII, 853-856. ERHAN AFYONCU

MÜ'TEFİKE

(المؤتفة)

Lût kavminin helâki sırasında altüst edilen yerleşim birimlerine işaret eden Kur'an tabiri.

Sözlükte "yalan konuşmak, bâtil söz söylemek, günah işlemek, iftira etmek" anlamlarındaki **efk** kökünün "iftiâil" kalıbından türeyen **mü'tefike** (çoğulu mü'tefikât) "bir şeyi ters çeviren, altını üstüne getiren; altüst olan" demektir. Kelime Kur'an'da biri tekil (en-Necm 53/53), ikisi çoğul (et-Tevbe 9/70; el-Hâkka 69/9) olmak üzere üç yerde geçer. Hasan-ı Basrî Necm sûresindeki tekil şekli de çoğul olarak okumuştur (Bennâ, II, 504).

Müfessirler bu kelimenin delâletine ilişkin birkaç görüş zikretmiştir. Birinci görüşe göre mü'tefikât Lût kavmiyle birlikte helâk edilen beş şehre delâlet etmektedir. Bunların Sodom, Sa'be (Sab'a), Omre (Gamre), Dûma ve Sa've (Da've) olduğu belirtilir (Taberî, *Târîh*, I, 183; İbnü'l-Esîr, I, 122; Âlûsî, XXVII, 71). Tevrat'ta da Lût kavminin yerleşim bölgesindeki şehirler Sodom, Gomore, Admah, Tseboim ve Tsoar (Bela) adlarıyla verilir (Tekvîn, 14/2; Tesniye,

29/23). İkinci görüşe göre mü'tefikât ile geçmişte halkları inkârcı olan bütün yerleşim birimleri kastedilmiş; Lût, Hûd ve Sâlih peygamberlerin risâletle görevlendirildiği kavimlerin ilâhî azapla yok edilen yurtlarına işaret edilmiştir (Zemahşerî, II, 162; Fahreddin er-Râzî, XXIX, 24). Üçüncü görüşe göre ise mü'tefikât söz konusu beldelede yaşayan halkların iyi hallerinin kötüye dönüşmesini ifade eden mecazi bir tabirdir (Ebû Hayyân el-Endelüsî, V, 69-70).

Çoğunluk bu görüşlerden ilkinin tercih etmiştir. Çünkü Kur'an'da Lût kavminin helâk edilmişinden bahseden âyetlerde verilen bilgiler bu görüşün daha isabetli olduğunu göstermektedir. Nitekim Hûd (11/82-83) ve Hicr (15/73-74) sûrelerindeki beyanlara göre homoseksüellik gibi bir sapıklık içinde olan Lût kavminin yaşadığı şehirler bir sabah vakti Allah'ın azap hükmünün gelmesiyle altüst edilmiş ve yöre sakinlerinin üzerine gökyüzünden pişirilmiş taşlar yağdırılmıştır. "Gökten taş yağdırma" ifadesi Tevrat'ta verilen bilgiyle de örtüşmektedir (Tekvîn, 19/24-25; ayrıca bk. *İA*, VII, 90). Diğer taraftan Tevbe sûresinde (9/70) helâke uğrayan kavimler sayılırken Nûh, Âd, Semûd ve İbrâhim kavmi ile Medyen halkından bahsedildikten sonra "mü'tefikât" tabirinin kullanılması diğerleri gibi helâk edilen Lût kavminin kastedildiğini göstermektedir. Kur'an'da ve Tevrat'taki açık ifadelere rağmen bazı müfessirler, Lût kavminin yaşadığı şehirlerin helâk edilışı hakkında birtakım mitolojik bilgiler aktarmışsa da (Taberî, *Câmî'u'l-be-yân*, XII, 97-98; XXVII, 79; Ferrâ el-Begavî, II, 397-398; İbn Kesîr, II, 455) bunlar sağlam bir kaynağa dayanmayıp İsrâiliyat'tan olan rivayetlerdir (Reşîd Rızâ, XII, 114-115).

Mü'tefikât tabiriyle işaret edilen şehirlerin bugün İsrail'de Lût gölünün güneydoğusundaki Lisân yarımadasının güneyinde sığ suların altında kaldığı tahmin edilmektedir. Yine söz konusu altüst olma hadisesinin İsrail'deki Şeria ırmağından Doğu Afrika'da Zambezi ırmağına uzanan Büyük Rift vadisinde milâttan önce 1900'de meydana gelen bir depremle gerçekleştiği sanılmaktadır. Bu takdirde âyette geçen (el-Hicr 15/73) sayha kelimesini deprem esnasında ortaya çıkan uçlultuya hamletmek mümkündür. Öte yandan gökten püskürtü halinde yağın pişmiş taşların, Tevrat'ın ifadesiyle kükürt ve ateşin (Tekvîn, 19/24), bölgenin jeolojik yapısını tamamen değiştiren deprem sırasında yer altındaki petrol kaynaklarında meydana gelen patlamalar ve yanmalarla oluştuğu söy-